

ONTOLOJİK VE SOSYO-KÜLTÜREL FARKLILIKLAR AÇISINDAN TEVHİD TAWHID IN TERMS OF ONTOLOGICAL AND SOCIO- CULTURAL DIFFERENCES

Geliş Tarihi: 01.01.2019 Kabul Tarihi: 28.11.2019

✉ MÜCTEBA ALTINDAŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAK.

Orcid.org/ 0000-0003-0452-6408

mucteba75@hotmail.com

ÖZ

İman esaslarının temelini oluşturan tevhid, çok yönlü olarak ele alınabilecek Kur'an'ın anahtar kavramlarından. İslâm'ın ulûhiyyet anlayışı, Allah'ın varlığı, birliği ve yüceliğini esas alan tenzih anlayışına dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Yüce Yaratıcı'nın varlığından daha çok O'nun birliği anlamına gelen tevhid ilkesini savunur. Allah'ın varlığının ispatlanması aynı zamanda, Allah'ın varlığıyla birlikte birliğin de ispatlanması anlamına gelmektedir. Bu anlamda kâinat ve içindekiler Allah'ın varlığına, bu varlıklarda görülen nizam ve düzen de Allah'ın birliğine delâlet etmektedir.

Evreni oluşturan canlı ve cansız maddelerde hassas bir düzen bulunmaktadır. Varlığın belirli bir düzene sahip olması varlıkların farklı ve çeşitli olmasını gerektirmektedir. Zira evrende farklılık ve karşıtlıklar olmasaydı, uyumlu bir bütünden söz edilemezdi. Bütün zıtlıklara rağmen cisimlerde görülen ahenk ve güzellik her şeyi yerli yerine koyan yüce bir Varlık sayesinde mümkün olmaktadır. Bu nedenle âyetler bu yüce Yaratıcı'nın varlık ve birliğinin bir delili olarak evrendeki uyum ve çeşitliliğe dikkat çekmektedir. Çalışmada tevhid, ontolojik ve sosyo-kültürel alandaki farklılık ve çeşitlilikler açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tevhid, Kâinat, Düzen, Farklılık, Çeşitlilik.

ABSTRACT

Tawhid (monotheism), which forms the basis of the principles of faith, is one of the key concepts of the Qur'an that can be dealt with in many ways. The conception of divinity of Islam is based on the existence, oneness and supremacy of Allah. The Qur'an defends the principle of monotheism, which means His uniqueness and unity, rather than the existence of Allah. Proving of the existence of Allah also means the proving of His unity. In this sense, the universe and all creatures in it point to the existence of Allah, and the order and arrangement in these beings point to the unity of Allah.

There is a delicate order and harmony in the living and non-living substances that make up the universe. The existence of a certain order requires the existence of different and diverse beings. If there were no differences and contradictions in the universe order, it would not be possible to talk about a harmonious whole. Despite all the contrasts, the harmony and beauty seen in the objects is made possible by a Supreme Being that puts everything in its place. Therefore, the verses draw attention to the phenomenon of harmony and diversity in the universe as evidence of the existence and unity of this Supreme Creator. In this study, the concept of monotheism will be discussed in terms of differences and diversity in both ontological and socio-cultural fields.

Keywords: Kalam, Monotheism, Universe, Order, Difference, Diversity.

Giriş

İslâm'ın ulûhiyet anlayışı Allah'ın varlığı, birliği ve yüceliğini temel alan tenzih esasına dayanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Yaratıcı'nın varlığından daha çok O'nun tekliği ve birliği anlamına gelen tevhid ilkesini savunmaktadır. Bu açıdan Kelâm âlimleri ilk üç asırda "Seneviyye" genel adıyla anılan düalist inançlarla daha çok uğraşmak zorunda kalmışlardır.¹ Bundan hareketle ilk dönemde Kelâm ilmine, tevhid inancını açıklayan ve savunan manasında "İlmü't-Tevhîd"² adı verilmiştir. Ele aldığı konuların en önemlisi Allah'ın varlığı ve birliği olduğu ve diğer konuların tamamı da bu temel ilkeye dayandığından dolayı böyle bir isimlendirme uygun görülmüştür.³

Kur'ân, Yüce Yaratıcı'nın varlığı ve birliğinin insan tarafından benimsenmesini selîm fitratının bir gereği olarak kabul etmektedir. Ancak O'nun birliğini ifade eden âyetler varlığını belirten âyetlerden çoktur. Allah'ın bir olmasının anlamı herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamında olmayıp cüzlerden oluşmayan, dengi ve benzeri bulunmayan, yegâne tapınılacak varlık demektir.⁴ Öyleyse tevhid, ulûhiyet ve rubûbiyet yönleriyle ele alınmaktadır. Ulûhiyet tevhidi, Yaratıcı'nın zat, sıfat ve fiillerinde tek ve benzersiz olduğunu kabul etmek, rubûbiyet tevhidi ise O'ndan başkasına tapınmamak anlamına gelmektedir. Buna

¹ M. Sait Özervarlı, *Kelâm'da Yenilik Arayışları* (İstanbul: İsam Yayınları, 2008), 93.

² Mâtürîdî'nin en önemli eserine Kitâbu't-Tevhîd adını vermesi de bu gerçeği göstermektedir.

³ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1981), 46; Metin Yurdagür, *Kelâm Tarihi*, (İstanbul: MÜFV Yayınları, 2018), 148.

⁴ Yüce Allah tek olması yönüyle vâhiddir. Vahid, bölünmeyen şey anlamına gelmektedir. Bu nedenle O, ferd varlıktır, bölünme ve parçalanma gibi özelliklerden münezzehtir. Allah'ın vâhid olarak isimlendirilmesi O'nun dengi ve benzerinin olmadığı vurgulama amacına yöneliktir. İmamü'l-Harameyn Abdülmelik Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd-İnanç Esasları Kılavuzu*, trc. Komisyon, (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 62.

göre Yüce Yaratıcı ancak insan ve kâinatla olan ilişkisi bakımından tanımlanabilir. Dolayısıyla Esmâ-i Hüsnâ bilgisi Allah-âlem ilişkisini algılamamız ve O'nu tanımamız açısından önem taşımaktadır. Yüce Yaratıcı'nın sadece zihnî bir varlık olmayıp fiilen de var olduğunu, ancak isim ve sıfatları vasıtasıyla aklen kavrayabilmemiz mümkündür.⁵

Her insan akıl sayesinde Allah'ın var ve bir olduğunu idrâk edecek durumdadır. İnsan, fitraten sahip olduğu mutlak ve üstün bir güce inanma duygusu ile evrendeki akıllara durgunluk veren eşsiz yaratılış ve düzeni gördükten sonra yaratıcının varlığı ve birliğini kabul etmek zorunda kalır. Bu akli bir zorunluluktur ve akıl bunu kavrayacak güçtedir. Kısacası kâinattaki varlıkların yaratılışı ve kâinatın varlığı Allah'ın varlığına, bu varlıklarda görülen nizam ve düzen de Allah'ın birliğine delâlet etmektedir. Allah'ın varlığı ve birliğinin ispatlanması konusuna "isbât-ı vâcib" denilmesinin nedeni, Allah'ın varlığıyla birlikte birliğini de ispatlamayı kastetmesidir.⁶

Kur'ân, isbât-ı vâcib konusunda, kâinatın sonradan yaratılışı ve düzenli işleyişini esas alan bir ispat yöntemi kullanmaktadır. Bu bağlamda en güçlü vurgu, yaratıcısız meydana gelmesi mümkün olmayan evrenin ve içindeki sayısız türlerin Allah'ın varlığı ve birliğine delil kılınması şeklindedir.⁷ Buna göre evrenin varlığı, ahenkli işleyişi ve belirlenen süreye kadar varlığını devam ettirmesi, mutlak güç sahibi yüce bir varlık fikriyle bağlantılıdır.⁸ Bu açıdan Kur'ân, âlemde mükemmel bir düzen olduğunu ifade ederek bu düzenin boş ve anlamsız olmadığını, aksine insanın yaşamına uygun bir şekilde düzenlendiğini sıklıkla vurgulamaktadır. Buna göre her şey bir ölçüye göre yaratılmış olup⁹ bütün varlıklar kendine has bir fitrata sahip kılınmıştır.¹⁰

Tevhidin bir göstergesi olarak nizam delili, evrende hâkim olan son derece hassas ve zarif bir nizamın kendiliğinden meydana gelebileceği, aksine yüce vasıflara sahip tabiatüstü bir varlığın yaratması ve devamını sağlamasıyla mümkün olabileceği esasına dayanmaktadır. İnâyet, hikmet, itkân ve gaye olarak da adlandırılan nizam delili, tabiatın işleyişindeki akıl almaz hassas dengelerin belirli bir gayeye yönelik olduğu, plan ve gayenin

⁵ Bekir Topaloğlu, *Allah İncancı* (İstanbul: İsam Yayınları, 2006), 49, 74.

⁶ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 157-158.

⁷ Örneğin bkz. Nahl, 16/3-18; Rûm, 30/20-27; Vâkıa, 56/57-74.

⁸ Yazı sadece onu yazana delalet edip keyfiyetini açıklamaz. Bu sebeple yazı, yazanın mahiyeti ve keyfiyetine delalet etmeyip sadece herhangi bir yazana işaret eder. Âlem de bunun gibi içindekilerle birlikte bir yaratıcıya delil teşkil eder ancak onun keyfiyeti ve mahiyetine dair bilgi vermez. Bu sebeple kâinatın yaratıcısını ispat eden yine kâinatta bulunan olay ve nesnelere. Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 93; a.mlf., *Kitâbu'l-Tevhid Tercümesi*, 41.

⁹ Furkân, 25/2; Kamer, 54/49.

¹⁰ Tâhâ, 20/50; A'lâ, 87/2-3.

de bir planlayıcıyı zaruri kıldığı düşüncesine dayanmaktadır.¹¹ Hudûs deliline çok yakın olan Ebû Hanife'ye (ö. 150/767) ait bir başka isbât-ı vacib delili de şöyledir: Âlem devamlı olarak halden hale değişmektedir. Değişikliğin bulunduğu yerde bir değiştiricinin mevcudiyeti zaruridir. Kâinatın değişikliğe maruz kalması mutlak kudrete sahip bir değiştiricinin mevcudiyetini gösterir ki O da Sâni-i Teâlâ'dır.¹² Zira evrendeki varlıklar tekdüze bir karakter taşımayıp hareket, dönüşüm ve gelişim süreci yaşamaktadır.

Öyleyse âlemdaki değişim, farklılık ve çeşitlilik, bütün bunların arkasındaki tek olan irade ve kudrete işaret etmektedir. Bütün varoluş aşamalarının birbirinin devamı şeklinde planlanması Hakîm olan bir Yaratıcı'yı göstermektedir. Çünkü hikmet, var edilenin varlığa devamını sağlamayı gerektirmektedir. Bu nedenle Kelâmcılar, âlemi açıklarken Yüce Yaratıcı'nın her şeyi ince ve hassas planlayan hikmetine büyük vurgu yapmaktadır. Zira Kur'ân, Allah'ın varlığı ve birliğine sadece kâinatı bir delil olarak sunmakla kalmayıp aynı zamanda sayısız çeşitteki farklı varlık türleri ve bunlar arasındaki uyumu tevhidin bir göstergesi olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda, Kur'ân'ın bu konuda izlediği yöntem esas alınarak tevhid olgusu iki farklı açıdan ele alınacaktır.

A. ONTOLOJİK FARKLILIKLAR AÇISINDAN TEVHİD

Kur'ân, düzenli ve mükemmel işleyen bir kâinat sistemini Allah'ın varlığı ve birliğine delil olarak göstermektedir. Yüce Yaratıcı'nın isimlerinin çokluğu, O'nun fiillerinin çokluğuna işaret ettiği için ulûhiyeti anlamamıza imkân tanımaktadır. Kur'ân'daki varlık ve oluşumu ile ilgili ifadeler Allah'ın mutlak ilim, irade ve kudretini vurgulamaktadır.

Allah'ın varlığı ve birliği konusundaki Kur'ân'ın üslup ve delilleri, temiz fitratı bozulmamış insanlar tarafından akledilip benimsenmesi hedefini gözetir. Bu nedenle konuyla ilgili âyetler genellikle soru ya da uyarı ve kınama ifade eden bir üslup taşımaktadır.¹³ Tabiat, Yüce Yaratıcı'nın yetkin niteliklere sahip olduğunu göstermesi bakımından açık olup ilâhî zâtın duyularla idrak edilmesi yönünden gizlidir. Zâtı duyularla algılanamadığına göre varlığını herkesin kabul edebileceği şekilde ispatlamak mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında inanmak, akıl temelinde olmakla birlikte daha çok iradenin işlevi olmaktadır. Allah'ın fiilen var olduğunu ispatlayan belgelerin hem dış dünyada hem de insanın kendi içinde olduğu Kur'ân'da ifade edilmektedir.¹⁴ Bu âyet ışığında ikiye ayırabileceğimiz ispat delillerinin ilk kısmına giren enfüsî deliller insanın fizyolojik ve psikolojik yapısını

¹¹ Topaloğlu, *Allah İnanıcı*, 31.

¹² Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vacib)* (Ankara: DİB Yayınları, 1979), 76.

¹³ Müminun 23/84-89, Neml, 27/59-64, Ankebût, 29/61,63, Zümer, 39/6.

¹⁴ Fussilet, 41/53.

konu edinmekte, ikinci gruptaki âfâkî deliller ise mükemmel bir düzen ve ahenge sahip olan varlığa dair apaçık belgeler sunmaktadır.¹⁵

Bu anlamda Kur'ân'da yerlerin ve göklerin yaratılması, insan, bitki, hayvanlar başta olmak üzere bütün canlı ve cansız varlıklara işaret edilmesi Yüce Yaratıcı'nın varlığına delil olarak gösterilmektedir. Zira insana eşya ve olaylar üzerinde derin düşünerek bu âyetler aracılığı ile hakikâti bulması ve maddî âlemin ötesini kavrayabilmesini sağlayacak bir akıl ihsan edilmiştir. Eşyayı âyet ve işaretler olarak görmek insanın hakikâti keşfetme yeteneğini artırmaktadır. Allah kendisini kullarına tanıtmak amacıyla evreni düzenli bir sebep sonuç ilişkisi içinde yaratmıştır. Varlıkta mantıki bir düzen söz konusu olduğu için tesadüf ve anlamsızlık yoktur. Çünkü gece ve gündüzün dengeli bir şekilde birbirini takip etmesinden yer ve göklerdeki varlıklar arasındaki ilişkiye kadar insicamlı ve mükemmel bir düzenin hâkim olduğu görülmektedir. Bu da bütün varlıkları denetim altında bulunduran tek bir kudretin varlığını ortaya koymaktadır.¹⁶

Âyetler evrendeki bilinçli ve iradeli olan bu hassas tasarımın arkasındaki kudreti sürekli ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda âyetlerde Yüce Yaratıcı'nın varlığı ve birliğinin bir delili olarak dikkat çekilen konulardan bir tanesi de bunca düzen ve intizam içindeki varlıklar arasında mevcut olan farklılık ve çeşitlilik olgusudur. Varlık âleminde müşahede ettiğimiz farklı renk, tür ve cinsler ile gece ve gündüzün sürekli birbirini takip ederek değişimi meydana getirmesi gibi insanlar arasındaki huy, mizaç ve yaratılış farklılıklarının oluşturduğu sosyal çeşitlilik de sürekli olarak dikkatlere sunulmaktadır. Bu konudaki âyetlerin büyük çoğunluğu yaratılıştaki renklilik ve çeşitliliğe vurgu yapmaktadır:

“O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden ikişer çift yaratandır. O, geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için Allah'ın varlığını gösteren deliller vardır.”¹⁷

“Görmedin mi Allah gökten su indirdi. Onunla renkleri çeşit çeşit meyveler çıkardık. Dağlardan geçen beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve simsiyah yollar var ettik. İnsanlardan, diğer canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹⁸

İnsanın dikkatini hem tabiatın ihtişamına hem de bu muhteşem görünümü oluşturan farklılıkların tek kaynaktan meydana geldiğine ve bunun

¹⁵ Topaloğlu, *Allah İnançlı*, 21-27.

¹⁶ M. Hüseyin Tabatabâi, *El-Mizân fî Tefsîri'l Kur'ân*, çev. Vahdettin İnce, (İstanbul: Kevser Yayınları, 2009), 10:20.

¹⁷ Râd, 13/3.

¹⁸ Fâtır, 35/27-28.

arkasındaki Yüce Kudret'e çeken yukarıdaki âyetler renk ve tür faktörünü öne çıkarmaktadır. Âlemdaki farklılıkları ayırt etmede renkler oldukça etkili olduğundan bu özellik ön plana çıkarılmıştır. İnsanlar, bitkiler, hayvanlar ve yeryüzü şekilleri çok çeşitli renklerde olduğu gibi daha birçok farklı özellikleriyle de birbirinden ayırt edilebilirler.¹⁹ Müfessirlere göre âyetlerdeki farklı renkte olması tabirindeki renk ifadesi mecaz bir ifade olup sınıf anlamına gelmektedir. Buna göre renklerle, cins ve türler kastedilmektedir. Kendi hal, keyfiyet ve özelliğine göre var edilen bütün varlıklar birbirinden faydalanabilmesi için farklı cins ve sınıflarda yaratılmıştır.²⁰

Yukarıdaki âyetlerde geçen söz konusu ifadeler, bilimsel anlamda bio-çeşitlilik kavramını karşılamaktadır. Bio-çeşitlilik; bir bölgedeki genlerin, türlerin, ekosistemlerin ve ekolojik olayların oluşturduğu bir bütündür. Diğer ifadeyle, bir bölgedeki genlerin, bu genleri taşıyan türlerin, bu türleri barındıran ekosistemlerin ve bunları birbirine bağlayan olayların tamamını kapsamaktadır.²¹ Biyolojik çeşitlilik sadece tür çeşitliliği olmayıp türleri içinde barındıran ekosistem çeşitliliği ile türler içinde yer alan genetik çeşitlilik ve bunlar arasındaki sonsuz çeşitteki ekolojik olaylar dizisini ifade etmektedir.²²

Örneğin; bir bölgedeki yeryüzünün topoğrafik yapısı, o bölgede biyolojik çeşitlilik oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Dağ ekosistemlerinde görülen bu çok çeşitli oluşumlar, farklı yaşam alanlarının ortaya çıkmasına ve değişik canlı türlerinin nesillerini sürdürmesine imkân tanımaktadır. Yapılan araştırmalara göre, dağ ekosistemlerinde farklılık ve çeşitliliğe yol açan en önemli etkenler, iklim ve iklime bağlı olan etkenlerdir. Çeşitli özelliklere ve canlı türlerine sahip olan bir yaşam alanı, tekdüze yapıdaki bir yaşam alanına göre daha güzel, daha renkli ve zengin, daha istikrarlı ve dirençli bir özellik taşımaktadır.²³ Yapı ve işlev bakımından değişik karakterdeki ekosistemlerin barındıracakları canlı grupları da o derece çeşitli olmaktadır.²⁴

Ekosistemdeki renklilikten bahseden söz konusu âyetler, her an şahit olduğumuz renklerin tesadüfen oluşmadığını açıkça göstererek çeşitliliğin canlı cansız her alandaki önemini ortaya koymaktadır. İnsan ve diğer

¹⁹ Komisyon, *Kur'an Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 4: 465.

²⁰ Ebu'l Fadl Şahabuddin Muhammed Âlusî, *Rûhu'l Meânî fi Tefsiri'l Kur'âni'l Azîm ve's Sebi'l Mesânî*, (Beyrut: 1997), 8: 163.

²¹ Bu durumda bir ekosistemdeki biyoçeşitlilik, dört ana bölümden oluşmaktadır: 1) Genetik çeşitlilik, 2) Tür çeşitliliği, 3) Ekosistem çeşitliliği, 4) Ekolojik olaylar (prosesler) çeşitliliği. Necmettin Çepel, *Biyoçeşitlilik Önemi ve Korunması*, (İstanbul: Tema Vakfı Yayınları, 1997), 2.

²² Kâni Işık, *Biyolojik Çeşitlilik* (İstanbul: ANG Vakfı Yayınları, 2014), 38.

²³ Işık, *Biyolojik Çeşitlilik*, 145-148.

²⁴ Çepel, *Biyoçeşitlilik Önemi ve Korunması*, 5.

canlılar üzerinde sadece psikolojik değil fizyolojik bir takım etkilere de sahip olan renklerin bir lütf olarak yaratıldığı ortadadır. Güzellik, bu evrenin yapısına ve işleyişine özellikle yerleştirilmiş bir unsurdur. Varlıkların güzellikleri yoluyla fonksiyonlarını yerine getirmeleri bu güzellik unsuru sayesinde. Mesela çiçeklerin çarpıcı renkleri, saldıkları özel kokunun etkisiyle birlikte arıları kendine çekmekte, arı ve kelebekler de çiçek tozlarını taşıyıp çiçeklenme olayını sağlamaktadır. Böylece çiçekler güzellikleri yoluyla görevlerini yapmış olmaktadır.²⁵

Bitki, hayvan ve insanları inceleyen bilim adamlarının, bunların kör bir tabiat eseri olamayacağını, gerek tabiatta gerek canlılar içinde bu kadar renk ve çeşitteki varlıkları yaratan ilâhî kudretin sonsuzluğunu ve yalnız O'na tapılmaya layık olduğunu anlamaları daha kolaydır. Zira bilginler bu şaşırtıcı kâinat kitabının sayfalarını okuyup sırlarını araştıran kimselerdir. Bu yüzden sadece derin araştırma ve tefekkürde bulunan kimseler ilâhî sanatın eserleri ile Allah'ı bilirler ve O'na gerektiği gibi saygı duyarak kulluk ederler. Böylece âyet derin araştırmanın insanı Yaratıcı'ya inanmaya ve gerçek kulluğa götüreceğini vurgulayarak ilmin değerini de yüceltmış olmaktadır.²⁶

Aynı çeşitlilik olgusuna Kur'ân, farklı varlıkların yaratılış özelliklerini tevhid açısından örnek ve delil olarak göstermektedir: “Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, dallı veya dalsız hurma ağaçları vardır ki, hepsi aynı su ile sulanmaktadır. Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.”²⁷

Aynı toprak ve sudan farklı özellikteki bitkiler meydana gelirken yine aynı tür bitkilerden farklı tat ve büyüklükte meyveler olmaktadır. Yiyecek ve meyveler renk, tat ve görünüş olarak birbirine benzemezler. Yüce Allah yaprak ve meyveleri tek bir ölçü ile çıkarmakta olup bunlar arasında bir dengesizlik söz konusu değildir. Çünkü yaprak ve meyveler her sene bir önceki senenin aynısı olarak çıkmaktadır. Bu da tek bir Yaratıcı'nın yaptığı işi hikmetle yaptığını ve bir plan dâhilinde meydana getirdiğini göstermektedir. Bütün bunlar hikmeti gereğince her şeyi yerli yerine koyan Hakîm bir Yaratıcı'nın varlığına delildir.²⁸

Mâtürîdî, söz konusu âyete farklı bir yorum getirmektedir: Nimetler sınıf ve cevher olarak çeşitlidir. Toprakta su ile yaratılan nimetler topra-

²⁵ Seyyid Kutup, *Fî-Zılâli'l Kur'ân*, çev. Komisyon, (İstanbul: Dünya Yayınları), 8: 443.

²⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar), 7: 302; Kutup, *Fî-Zılâli'l Kur'ân*, 8: 442.

²⁷ Ra'd, 13/4.

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 4: 272-74; Ebu'l Alâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1987), 4: 497-498.

ğın cevherine ve cinsine, suyun cevherine ve cinsine dönmez. Toprak ve su anne-baba gibidir. O ikisinden meydana gelen şeyler, diğer canlıların üremede anne ve babasının cinsi ve cevherine döndüğü gibi cins ve cevher olarak toprak ve suya dönmez. Aksine toprak ve sudan meydana gelen canlılar kendi tohumunun cinsine ve cevherine dönmektedir. Böylece tek bir topraktan yaratılan çeşitli sınıflar ve farklı cevherler Allah'ın kudretini göstermektedir.²⁹ Görüleceği gibi çeşitli renkler tek bir cinsten meydana gelmektedir. İnsanlar, hayvanlar ve diğer canlılar tek bir cinsten bile çeşitli renklere sahiptir. Tek bir şeyden çeşitli renkleri meydana getirmeyi takdir eden bir varlığı hiçbir şeyin aciz bırakması mümkün değildir.³⁰

Bütün zıtlıklara rağmen renk ve şekil olarak cisimlerde görülen ahenk ve güzellik her şeyi yerli yerine koyan Hakîm ve Alîm bir varlık sayesinde mümkün olmaktadır. Aslında eşyanın tabiatının taşıdığı zıt özellikler nedeniyle aralarında uyumsuzluk ve kusurlar meydana gelmesi, böyle bir durumda da tabiat düzeninin bozulması gerekirdi. Ancak tabiatta gözlenen uyum ve ayrıca nesnelere bu uyum sayesinde varlığını devam ettirmesi her şeyi hakkıyla bilen, hüküm sahibi yüce bir varlığın mevcudiyetini ispatlamaktadır. Bu yüce varlık, zıt özellikleri bulunan tabiatları bir araya getirerek hepsini hükmü altına almıştır.³¹

Öyleyse yer ve göklerde yaratılmış olan her şey tevhid ve ulûhiyet açısından delil olmaktadır. Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) ifadesiyle kâinatta meydana gelen bu tür hadiseleri dört ana kısma ayırmak mümkündür: 1) Gök gürültüsü, şimsek, bulut, yağmur ve kar gibi gökyüzünde meydana gelen haller 2) Farklı karakter ve durumdaki madenlerin halleri 3) Bitkilerin halleri 4) Canlıların şekil, karakter, ses ve yaratılış bakımından farklı halleri.³² Gece ve gündüzün birbirini takip etmesi gibi güneş, ay ve yıldızlar, aralarında bir çekişme, düzensizlik ve tesadüf eseri olmaksızın tek bir kanun ve ölçüye tabidir. Bütün bunlar tek bir varlığın yönetim ve kudretine, Yüce bir Yaratıcı'nın vahdaniyetine delalet etmektedir. Birden fazla yönetici olması durumunda kâinatta düzen değil, düzensizlik ve kaos olması gerekirdi.³³

Bir delil türü olarak Kelâm'da temânu delili şeklinde isimlendirilen bu mantıki çıkarım özellikle Enbiya suresi 22. âyetine dayanmaktadır. Âyet, kâinatın sahip olduğu nizam, kanun ve bunların hiç aksamadan işlemini ulûhiyetten öte vahdâniyete delil göstermektedir: "Eğer yerde ve gökte

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 6: 484.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 6: 485; Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsiru'l Merâğî* (1946), 22: 126.

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 184; a.mlf., *Kitâbu'l-Tevhid Tercümesi*, 148.

³² Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî *Tefsir-i Kebîr (Mefâtihu'l Gayb)*, çev. Komisyon, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991-1992), 13: 362; 12: 299.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 6: 484.

Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Arş'ın Rabbi Allah, onların nitelermelerinden uzaktır, yücedir.” Zira yönetim ve yetkilerin paylaşıldığı yerde anlaşmazlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu nedenle Allah'ın yaratmasına, O'nun tasarruf ve hükümlerine başka bir tanrının ortak olması aklen düşünülemez.

Varlık evreni, bir düzen ve sıralama içinde değişmez kanunlarla yönetilmektedir. Varlığın belli bir düzene sahip olması varlık derecelerinin farklı ve çeşitli olmasını gerektirir. Bu da farklılık ve ihtilafların varlığını gerekli kılmaktadır. Yaratılmışların özüne yerleştirilen farklılık ve ihtilaflar ilâhî adalet ve hikmete aykırı değildir.³⁴ Zira evren düzeni içinde farklılık ve karşıtlıklar olmasaydı, çeşitli ve farklı şeylerin birbirine uyumyla oluşan bir bütünden söz edilemezdi. Çeşitli varlık türleri olmayınca topluluk ve düzenden de bahsedilemez. Kâinatın bunca göz alıcı güzelliği, çeşitliliğinden ve karşıtlıklarından meydana gelmektedir. Kur'ân bu karşıtlıkların varlığını Hâkim olan ilâhî kudretin âyet ve göstergelerinden saymaktadır.³⁵

Farklılıklar açısından tevhide işaret eden bir diğer olgu da insanların genetik çeşitlilik açısından farklı renk ve dillerde yaratılmış olduğu gerçeğidir: “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun varlığının ve kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”³⁶

Yeryüzü ve gökyüzünün akıl almaz âyetleri ile beraber bir başka hayrete düşürücü şey de aynı asıldan türemiş olan insanların dillerinin ve renklerinin farklılığıdır. Âyete göre farklı dillere sahip olma, çeşitli ırklara ait kimselerin farklı dilleri konuşması, aynı dili konuşanlar arasında bile ağız ve lehçe farklılıklarının olması anlamına gelebileceği gibi her bireyin ses, konuşma ve ifade özelliklerinin farklılığı anlamına da gelmektedir.³⁷ Aynı şekilde her bireyin cilt rengi, yüz hatları ve vücut şeklindeki farklılıklar bir taraftan insanın kendine özgü şahsiyetini oluştururken diğer taraftan da insanların birbiriyle ayrı fertler olarak ilişki kurmalarına imkân tanımaktadır. Şayet bu farklılıkların yerine insanlar tek tip yaratılmış olsaydı beşeri ilişkilerin ortaya çıkması mümkün olmaz, düzenin yerine kaos hakim olurdu.³⁸ Yine üslup ve ifade farklılıklarının insana ait olan ilim, fikir ve sanat hayatının geliştirilmesi ve bu sayede medeniyetlerin ortaya çıkmasında etkisi oldukça büyüktür. Zira insan türünü diğer canlılardan ayıran ve ona saygınlık kazandıran en önemli özellik, insanın özel bir bilinç ve

³⁴ Murtaza Mutahharî, *Adl-i İlahi*, çev: Hüseyin Hatemi, (İstanbul: Kevser Yayınları, 2005), 134.

³⁵ Mutahharî, *Adl-i İlahi*, 160.

³⁶ Rûm, 30/22.

³⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Akçağ Yayınları), 6: 248; Komisyon, *Kur'ân Yolu*, 4: 304.

³⁸ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, 4: 304.

kişilik sahibi kılınıp bilgisel bir donanıma kavuşturulmasıdır. Bu özellik insanın kendi varlığını, diğer varlıklarla ilişkisinde daha önemli ve anlamlı hale getirmektedir.³⁹

İnsan cinsinin aslı tek olmasına rağmen konuşulan dillerin ve renklerin çok çeşitli olması büyük bir mucizedir. İnsanlar başlangıçta dil birliğine sahipken insanların yayılması ve gruplara bölünmesiyle birlikte diller de çeşitlenmiştir. Böylece zamanla aynı dilin lehçe ve ağızlarında bile değişim meydana gelmiştir. Birbiriyle karışarak tek bir asıl ve renkten çoğalan insanlar zamanla farklı ırk ve milletlere ayrılmıştır.⁴⁰ İnsanın ses telleri, ağzı ve dilinin yapısında bir farklılık olmadığı halde çeşitli bölgelerde yaşayan insanlar farklı diller konuşmaktadır. Hatta aynı dilin konuşulduğu bölgelerde bile şehirden şehire farklı lehçelerin kullanıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra her insanın aksanı, konuşma tarzı ve ses özellikleri de diğerlerinden farklıdır. İnsan, hayvan ve bitki türlerinde üyeler arasında temel benzerlikler olmakla birlikte pekçok farklılığın var olduğu, hatta hiçbir türün iki üyesinin bile birbirinin aynısı olmadığı bir gerçektir. Bu da varlıkların tek tip değil de kendine özgü eşsiz bir yaratılışa sahip olduğunu göstermektedir.⁴¹ Yüce Yaratıcı her an yeni bir model meydana getirmekte ve yarattığı her şeye ayrı bir özellik vermektedir.

Bilimsel denemeler aynı özellikleri paylaşan iki varlığın bile kimlik olarak ayrı olduklarını kanıtlamaktadır. Buna göre her varlık, zât olarak bir başka varlıktan ayrıdır ve önceki benzerinin aynısı değildir.⁴² Bütün canlılarda olduğu gibi insanlarda da görülen bu genetik çeşitlilik olağanüstü şaşırtıcı ve hayranlık uyandırıcıdır. Her canlı türünün kendine özgü binlerce çeşit geni vardır ve genler, türlerin kimliğini belirlemektedir. Her türü, diğer türlerden ayıran kendine özgü genleri olduğu gibi, bir tür içindeki her bireyin de sadece kendine özgü genleri vardır. Bu “kendine özgü” genlere dayanarak, bir türü bir başka türden, bir ırkı başka bir ırktan ve bir bireyi başka bir bireyden kolayca ayırmak mümkün olmaktadır.⁴³

Kişinin kendine özgü olduğunu sağlayan anatomik, fizyolojik ve biyokimyasal özellikleri, sadece kişinin sahip olduğu DNA genleri⁴⁴ tarafından

³⁹ Ş. Ali Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2012), 40.

⁴⁰ M. Tahir İbn-i Aşur, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, (tsz), 21: 74.

⁴¹ Mevdûdî, *Tefhimu 'l-Kur 'ân*, 4: 264; krş. Mâtürîdî, *Te 'vilâtü Ehli 's-Sünne*, 8: 262.

⁴² Tabatabâi, *el-Mizân*, 1: 395.

⁴³ Işık, *Biyolojik Çeşitlilik*, 48.

⁴⁴ DNA, hücre çekirdeğinde yerleşik bir yazılım programıdır. Bu programlama dilinin sadece 4 harfli bir alfabesi vardır. Bunlar Adenin, Citosin, Guanin ve Timin'dir. Genler binlerce harflik bir şifreden oluşur. Hücrenin tüm karmaşık işlevleri bu harflerin dizimiyle yönlendirilmek zorundadır. Francis S. Collins, *Tanrı'nın Dili*, çev. Harutyun Parlak, (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2009), 102. İnsanın vücut hücrelerinde 46 kromozom, üreme hücrelerinde ise 23 kromozom bulunur. DNA şeridinin uzunluğu aynı olduğu halde; kromozom sayıları türlere göre farklılık göstermektedir. Bütün

belirlenmektedir. DNA molekülünde her bireye özgü olan bu özel dizilime “yaşamın alfabesi” de denilir. Bir bireyin sahip olduğu DNA çeşidi ve bunlardaki nükleotid dizilimi, sadece o bireye özgüdür. Yani, her bireyin sahip olduğu genler ve bunların dizilimi, başka hiçbir bireye benzemez. Zira sadece o kişiye özgü olan bu çok özel dizilim, anne karnında belirlenmektedir. Bir bakıma, insanın sahip olduğu varsayılan “alın yazısı”, aslında o kişinin alnında değil, kişinin hücreleri içindeki DNA’sında yazılı olmaktadır.⁴⁵

Görülebileceği gibi ilâhî davranış tarzının bir sonucu olarak yaratılıştaki farklılık ve çeşitlilik, varlıklar arasında adalet ve dengeyi sağlamaktadır. Adalet herkese istihkakını, hak ettiğini vermek demektir. Bu anlamda farklılığın görülmesi adaleti sağlarken, fark gözetmemek ise hakkı olmayanı kayırmak ve zulmetmek demektir.⁴⁶ Böylece varlıklar arasındaki denge ve adaleti tesis eden çeşitlilik, sebep sonuç düzeninin bir gereği olmaktadır. Zira birçok âyette de ifade edildiği gibi zamanın mevsimler, aylar, gece ve gündüz şeklinde ayarlanması ve yeryüzünün de insanın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde tasarlanması bu dengeye işaret etmektedir:

“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”⁴⁷

Âyetlerde sıkça ifade edilen gece ve gündüzün birbiri ardından gelmesi, hafta, ay ve yılları oluşturan zaman diliminin belli bir ölçüye göre sürekli birbirini takip etmesi birçok hikmete yöneliktir. Zira yeryüzünün çoğu bölgelerinde gece ile gündüz uzunluk ve kısalık açısından farklılık göstermekte, kuzey ve güney yarımkürede mevsimler birbirinin tersi olarak meydana gelmektedir. Zamanın bu şekilde programlanması, insanların geçim ve dinlenmesine yönelik olup gıda ve rızıkların düzenlenmesine zemin hazırlayan dört mevsimin oluşmasını sağlamaktadır.⁴⁸ Yeryüzü ve gökyüzü,

genetik bilgiyi içeren kromozom setinin tamamına genom adı verilir. Genomun bir “kitap” olduğunu düşünelim. DNA ipliği bir bilgidir. Her harf bir kimyasala karşılık gelecek kimyasal şifre şeklinde yazılmış bir mesaj oluşturur. Genomun bir kitap olduğu düşüncesi, mecazî bir anlatım olmaktan öte önemli bir gerçeği göstermektedir. Zira bu oldukça kalın devasa kitap, toplu iğne ucundan küçük bir hücrenin içine kolaylıkla sığdırılmıştır. http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/genetik/genom_sifrelenmis_kitap.asp Buna göre en az bir milyar harf uzunluğunda olan insan DNA’sı, her biri 100.000 kelimelik 10.000 tane ortalama uzunluktaki romana eşittir. Mahlon B. Hoagland, *Hayatın Kökleri*, çev. Şen Güven, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 27.

⁴⁵ Işık, *Biyolojik Çeşitlilik*, 133.

⁴⁶ Mutahharî, *Adl-i İlahi*, 116.

⁴⁷ Bakara, 2/164.

⁴⁸ Tabatabâî, *el-Mizân*, 10: 19.

insanın yaşayabilmesi için çok sayıda geçim kaynakları sağlayacak şekilde düzenlenmemiş olsaydı insanın hayatını devam ettirebilmesi mümkün olmazdı. O halde insanın geçimini sağlamak amacıyla çalışma gücüne sahip olması ve çevresinde bu kaynakların var olması açıkça lütuf sahibi merhametli bir ilahın var olduğunu göstermektedir.⁴⁹

Gözlenebildiği kadarıyla her canlı kendisine hâkim olan ve onu muhtaç ve bağımlı hale getiren bazı ihtiyaç ve arzulara sahip kılınmıştır, şayet böyle olmasaydı canlıların gıdalara ihtiyacı olmazdı. Gıdalar bu ihtiyacın giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Arzu ve ihtiyaçların kendi kendilerine var olmaları da birçok sebeple mümkün değildir. Böylece canlıları ihtiyaçlara bağımlı ve arzulara sahip olacak şekilde yaratan başka bir varlığın mevcudiyeti ortaya çıkmış olmaktadır. Bu varlık onların ihtiyaçlarını giderecekleri ve arzularını yerine getirecekleri vasıtaları da yaratmıştır. Her varlığın ilim sahibi bir yöneticisi vardır ve varlıkların hem ihtiyaçlarını hem de giderilme yollarını bilmiş ve onları menfaatleri açısından birbiriyle ilişkili halde yaratmıştır. Öyleyse var olmaları ve varlığını devam ettirmeleri için tabiattaki nesnelere birbirine muhtaç kılındığı görülmektedir.⁵⁰

Zamanın gece ve gündüz olarak dengeli bir şekilde tanzim edilmesi insanın bu ihtiyaçlarını gerçekleştirme gayesine yöneliktir: “Geceleyin uyumanız ve gündüzün O’nun lütfundan istemeniz de O’nun varlığının ve kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.”⁵¹ İnsanın doğasına yerleştirilen uykunun tamamen insanın ihtiyaçlarına uygun bir özellikte olması, onun tesadüfi olmayıp belli bir amaç ve gayeye uygun bir hikmet taşıdığını göstermektedir. Diğer taraftan yeryüzünden gökyüzüne kadar olan her şeyin arasında bir bağlantı olduğu açıkça görülmektedir.⁵² Öyle ki yerden çıkan her türlü bitki göğe ait mekanizmalarla oluşturulmuş, canlıların hayati ihtiyaçları yeryüzünün her tarafına dağılmış ve insan türünün geçimi de çeşitli çalışma alanlarına bağlı kılınmıştır. Şayet bütün bu düzenlemeler birden fazla tanrının eseri olsaydı tabiattaki bunca farklılaşmaya rağmen bir dengede olması mümkün olmazdı. Türlerinin farklı olmasına rağmen hepsinin yöneticisi birdir ve bunların tamamını belli bir düzende bir araya getirmiştir.⁵³

Günümüz bilimsel gerçekleri kâinattaki düzenin insan varlığına tam uyumlu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ateist yaklaşımda olanlar bile hem bu evrendeki hassas ayarların varlığını hem de bunların insanın oluşumu için oldukça kritik değerlere sahip olduğunu kabul etmektedir. Buna göre evrendeki makro düzeyden mikro düzeye kadar mevcut olan hassas

⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 265.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 125-126; a.mlf., *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, 79-80.

⁵¹ Rûm, 30/23.

⁵² Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 265.

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 87-88; a.mlf., *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, 34.

ve ince ayarların, insanın yeryüzünde yaşayabilme amacına yönelik olduğu kabul edilmektedir. Canlı hayatını mümkün kılan birçok alanda bazı yasalar geçerlidir. Entropi⁵⁴ gibi yasaların varlığı sayesinde kâinat, tüm bu canlı varlıklardaki çeşitliliğinin oluşmasına imkân tanıyacak potansiyele sahiptir. Örneğin; canlıların organları, düşük entropiyi besin olarak kullanmaya ve artan entropiye karşı vücut ısısını koruma özelliğine göre ayarlanmıştır. Vücudun ısı dengesi gibi diğer organlarla bağlantılı önemli dengeleri koruyan bedensel yapılar, bu kanuna göre tasarlanmıştır. Şekil ve davranış özellikleri açısından birbirinden farklılık gösteren sayısız canlı türlerinin hücre ve organ yapılarındaki farklılıkların düzenlenmesinde bu yasanın önemi büyüktür.⁵⁵

Mâtürîdî, söz konusu Bakara 164. âyetini benzer bir yaklaşımla hudûs delili açısından ele almaktadır. O'na göre bu âyet âlemin hâdis olduğuna delalet etmektedir. Çünkü âlem değişikliğe maruz kalmakta ve halden hale intikal etmektedir. Bu ise onun sonradan icad edildiğinin delilidir. Âlem, zaman, şekil ve sıfat bakımından başkalıklar arz etmektedir. Evrendeki varlıklar değişik hal ve sıfatlara sahip olduğuna göre kendi başına meydana gelmediği ortadadır. Öyle olsaydı her nesne kendisi için en güzel ve faydalı olanı seçer, böylece kötülük ve çirkinlikler ortadan kalkardı.⁵⁶ Hâlbuki her cismin birbirine zıt tabiat ve vasıflar taşıdığını da görmekteyiz. Zıtlar kendiliğinden bir araya gelemezler. Âyanda müşahade ettiğimiz iyilik, kötülük, küçüklük, büyüklük, güzellik ve çirkinlik gibi vasıflar bunların değişikliğe mahal teşkil ettiğini göstermektedir.⁵⁷ O halde cismi muhtemel bulunduğu çeşitli şekillerden birine tahsis eden Muhtar bir fail vardır. İrade sahibi failin eseri olan her şey hadis olup her hadis olanın da bir yaparı vardır. Öyleyse cisimlerde mümkün olan çokluk göz önüne alındığında her mümkünün bir müessiri olduğu ispatlanmış olur.⁵⁸

Kelâmcılar âlemin ezeli olamayacağını cevher-araz⁵⁹ fikrinden hareketle ispatlamaya çalışmaktadırlar. Kelâmcıların çoğuna göre âlem, Allah'ın dışında var olan her şey olup cevher ve arazlardan ibarettir. Arazlar hadistir

⁵⁴ Fiziğin en temel kanunu olan ve Termodinamiğin ikinci yasası olarak ifade edilen Entropi yasasına göre sınırlı bir düzene sahip evrende sürekli olarak düzensizliğe doğru bir gidiş vardır. Düzensizlik entropi adı verilen nicelik ile ölçülür. Bir sistemdeki düzensizlik arttıkça, entropi de ona paralel olarak artar. Caner Taslaman, *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: Yayınevi, 2008), 22, 27; Paul Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, çev. Murat Temelli, (İstanbul: İm Yayınları), 50.

⁵⁵ Taslaman, *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı*, 38-39.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 83-84; a.mlf., *Kitâbu'l-Tevhid Tercümesi*, 29; Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*, 79, 81.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 78; a.mlf., *Kitâbu'l-Tevhid Tercümesi*, 22.

⁵⁸ Fahreddin er-Razi, *Kelâm'a Giriş [El-Muhassal]*, çev. Hüseyin Atay, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1978), 137-138.

⁵⁹ Cevher, boşlukta yer kaplayandır, hacmi olan her şey de yer kaplar. Araz ise cevherle var olan sıfattır. Kelâmcılara göre cisim birleşik olan şeydir. İki cevher bir araya geldiğinde ise cisim olur. Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd-İnanç Esasları Kılavuzu*, 36.

ve arazlardan ayrı olarak var olamayan cevher ve cisimler de bu nedenle hâdis olup Allah tarafından yaratılmıştır. Bir cisimde görülen hareket ve sükûn, birleşme ve ayrılma gibi özellikler cismin zatından ayrı şeylerdir. Çünkü cisimler dururken harekete geçmekte, hareket ederken durmakta, ayrı iken birleşmekte ve birleşik durumdayken ayrılmaktadır. O halde cisimdeki hareket, sükûn, birleşme ve ayrılma gibi arazlar kendi zatından ayrı bir varlığı olan sıfat ve mânâlardır. Gözleme dayalı idrak edilen bu durumlar cismin kendi zatından kaynaklansaydı, varlığı devam ettiği sürece birbirine zıt bu hallerin olmaması ve durumunda herhangi bir değişiklik meydana gelmemesi gerekirdi. Öyleyse cevher ve arazlardan oluşan bu fizikî âlem yoktan yaratılmıştır.⁶⁰

Mâtürîdî kâinatındaki farklılık olgusunu ilâhî hikmet anlayışına bağlı olarak zıtların birliği açısından ele almaktadır. Âlemin kendi kendine bir anda oluşması mümkün olmadığı için varlıklar farklılaşma sürecine girmiş ve bu durum hep harici bir etkenle meydana gelmiştir. Zıtların kendiliğinden bir araya gelmeleri ve ahenkli bir bütün oluşturması mümkün değildir. Bu açıdan âlemi oluşturan tabiatlar zıt olan şeylerdir, zıt oluşun gereği ise birbirini reddedip itmektir, bu durumda da ayrışma kaçınılmaz bir sonuçtur. Ayrışma olayında ise dağılma ve yok olma söz konusudur. Böylece kendi kendine var olması mümkün olmayan bütün maddeler varlığını, dağılma haline engel olan bir varlık sayesinde kazanmıştır.⁶¹

Kâinata görülen gelişme ve yok oluşla birlikte bir nesnede zıtların bir araya gelmesi varlığının kendisinden olmadığına delalet etmektedir. Evrende zıt durumların bir araya gelerek varlıkların düzen ve ahenklerini koruması, hepsini yaratan ve idare eden gücün tek olduğunu göstermektedir. Zira aynı cisimde zıtların bir arada tutularak kâinatın ahenk ve düzen içinde devam etmesi, yöneticisinin ilim, kudret ve hikmetine delalet eder. İsbâbet etmek anlamına gelen hikmet ise her şeyi yerli yerine koymaktan ibaret olup adaletle aynı anlama gelmektedir.⁶²

Öyleyse Yüce Yaratıcı nesne ve olayların her birinde faydalı ve zararlı özellikleri bir araya getirerek hiçbir şeyi tek amaçlı olarak var etmemiştir. Cisimlerin yapısındaki zıt karakterli özellikler aslında aralarında anlaşmazlık ve uyumsuzluğu gerektirmektedir. Cisimler bu zıt karakterli yapılarıyla baş başa bırakılsaydı şüphesiz tabiatın düzeni bozulurdu. O halde bu durum bütün cisimleri birbiriyle uzlaştırıp uyumlu hale getiren güçlü bir yöneticinin birliğini kanıtlamış olmaktadır.⁶³ Allah'ın yaratmış olduğu var-

⁶⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Bâküllânî, *et-Temhîd fi'r Red ale'l Mulhîdeti'l Muattıla ve'r Rafıza ve'l Havaric ve'l Mutezile* (Beyrut: 1957), 11, 18; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd-İnanç Esasları Kılavuzu*, 36-45; Yusuf Şevki Yavuz, "Araz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 3: 340.

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 78, 211; a.mlf., *Kitâbu'l-Tevhid Tercümesi*, 22, 180.

⁶² Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 94, 164; a.mlf., *Kitâbu'l-Tevhid Tercümesi*, 41, 124.

⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 88; a.mlf., *Kitâbu'l-Tevhid Tercümesi*, 35.

lıkta kanunsuzluk, düzensizlik olmadığı gibi onda bir aksama, kusur, çirkin ve kötü olan hiçbir şey de yoktur. Kâinata bizim çirkin ve kötü gördüğümüz birçok şey bize göre öyledir ve onların çirkin ya da kötü oluşu izafidir. Aslında onlar varlıktaki bizi hayrete düşüren dengenin bir unsurudur ve bu denge içindeki görevi ile güzel ve iyidir.⁶⁴

Yüce Allah, insan türünü Kendisini tanımakla seçkin kılarak Kendi birliği ve hikmetine kılavuzluk eden bir âlem yaratmıştır. Fayda ve zarar sağlamaları açısından yapıları farklılık gösteren nesnelere, akıllara durgunluk veren hikmetinin bir gereği ve ulûhiyetinin bir kanıtı olarak tek bir varlık haline getirmiştir. Zira her zararlı nesnenin faydalı bir özelliğe sahip olduğu da gözlenmektedir. Bu açıdan her nesnenin fayda ve zararı birlikte barındıran bir özelliğe sahip kılınması tevhid delillerinin en büyüğüdür.⁶⁵

Farklı kültür düzeyine sahip olsa da aklı selim ile düşünebilen herkes tabiattaki uyum, ahenk ve düzeni sezme yetisine sahiptir. Sayılamayacak kadar insan, bitki ve hayvan türünün oluşturduğu evrendeki bunca çokluk ve çeşitliliğin, tezatlarına rağmen ahenk içinde devam etmesi sonsuz kudret sahibi Yüce bir Yaratıcı'yı göstermektedir.⁶⁶ Nitekim Kelâmcıların evreni ifade etmek için 'âlem' ismini kullanmalarının da hikmeti budur. Alâmet, işaret anlamına gelen âlem, yaratıcısına işaret eden bir delil olmaktadır.⁶⁷ Bu bağlamda yeryüzünde hem canlılığın meydana gelmesi hem de aynı yapılarca sahip olan hücreden sonsuz denecek ölçüde canlı türünün meydana gelmesini varlığın kendisinin bir sonucu olarak görmek aklen ve ilmen mümkün değildir.⁶⁸ Tabiattaki orantılı hassas değerlerin oluşturduğu nizam ve ahenk bilim adamları tarafından düzen⁶⁹ olarak adlandırılmıştır. Bunun için birçok ateist ve agnostik, Allah'ın varlığını kabul etmedikleri halde kâinataki düzeni ve mükemmelliği kabul etmek zorunda kalmıştır.⁷⁰

⁶⁴ Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik* (Ankara: DİB Yayınları, 1996), 173.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu 'l-Tevhid*, 176; a.mlf., *Kitâbu 'l-Tevhid Tercümesi*, 138. Bu konuda bazı örnekler verilebilir: Ateşte yakma özelliği bulunmakla birlikte yiyecekleri istenilen şekilde pişirmek yine ona bağlıdır. Bütün canlıların hayatı suya bağlı olmakla birlikte bazen ölümü de onunla gerçekleşebilir. Bunun gibi acı veya zehirli bazı maddeler şiddetli bir hastalığa ilaç olabilmektedir. Böylece tabiattaki nesnelere hakkında mutlak iyi veya mutlak kötü şeklinde hüküm vermenin yanlış olacağı ortaya çıkmaktadır. Mâtürîdî, *Kitâbu 'l-Tevhid*, 176; a.mlf., *Kitâbu 'l-Tevhid Tercümesi*, 138.

⁶⁶ Bekir Topaloğlu, *Allah İnanıcı*, 54.

⁶⁷ Nureddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fi Usûli 'd-Dîn-Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: DİB Yayınları, 1995), 61.

⁶⁸ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, 105.

⁶⁹ Evrenimizde *kaos* (düzensizlik) yerine bir *kozmos* (düzen) bulunmaktadır. Düzen (kozmos), kâinatı meydana getiren canlı ve cansız varlıklar arasındaki sarsılmaz uyumu, karmaşık olmasına rağmen hassas bir titizlikle derinden bağlantısını ifade eden bir kavramdır. Carl Sagan, *Kozmos-Evrenin ve Yaşamın Sırları*, çev. Reşit Aşçıoğlu, (1982), 18.

⁷⁰ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur 'ân*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları), 41.

Bununla birlikte selîm fitratının önündeki engelleri kaldırabilmiş kimseler için kâinat kitabı bütün varlığın zorunlu nedeni olan bir Yaratıcı'yı işaret eden güçlü deliller sunmaktadır. 20. yy.da ateizmin babası sayılan Antony Flew, Tanrı'nın yokluğu fikrinden varlığı fikrine nasıl geçiş yaptığını şöyle anlatmaktadır: “Tanrı'yı keşim hiçbir inanca dayanmamaktadır. Doğadan hareket ederek akli muhakeme neticesinde ulaştığım bir sonuçtur. İlâhî varlığı keşfetme yolculuğum, aklın uzun bir yolculuğu sayesinde olmuştur. Argümanın beni peşinden götürdüğü yere gittim. Bu argüman beni kendiliğinden var olan, değişmez, maddi olmayan, her yerde mevcut olan ve her şeye kâdir bir Varlığın var olduğunu kabul etmeye götürmüştür.”⁷¹

Görülebileceği gibi devasa varlığıyla âlemin bu yapısı, kudret sahibi yüce bir varlığa işaret ederek bütün bu planlamaların tek bir varlığa dayandığını ortaya koymaktadır. Kâinatın her şeyin bir bütün olarak birbiriyle haberli bir şekilde sürekli işbirliği içinde varlığını devam ettirmesi de bunu göstermektedir. Evrenin bu düzeni ve işleyişi arkasındaki iradenin tek değil de birden çok olması durumunda bu düzen, işbirliği ve gayeliliğin ortadan kalkarak bütün varlıkların yok olup gitmesi gerekirdi.⁷² Öyleyse varlık ve olayların birbirine bağlı olması, her şeyin bir bütün olarak ortak bir hedefe yöneltildiğini göstermektedir. Bu açıdan gayelilik,⁷³ kâinatın varoluşunun ve içinde oluşan olayların bağlı oldukları kanunların bir plan ve programa, dolayısıyla bir gayeye göre var olması demektir.⁷⁴ Kâinatın sahip olduğu bu nizam ve gayelilik Kur'an'a göre hem ulûhiyetin hem de vahdaniyetin delili olmaktadır.

Hayatın kaynağı ve türlerin ortaya çıkış sürecini evrimci düşünce, hiçbir gayesi olmayan, tesadüf ve şansa göre işleyen bir düşünce yapısına dayandırmaktadır. Evrim taraftarlarının yaratılışı inkâr ederek evrenin ve canlılığın oluşmasını tesadüfe bağlaması, bilinç ve akıl sahibi bir İlk Neden gerçeğini kabule yanaşmama psikolojilerinin bir ürünüdür.⁷⁵ Hâlbuki canlılık, olağanüstü bir nizam ve mükemmelliğin ifadesi olarak son derece karmaşık, emsalsiz ve harikulade bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple canlılığın meydana gelmesi ancak özel bir yaratılışla müm-

⁷¹ Antony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Zeynep Ertan, Hasan Kaya, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011), 85, 129.

⁷² Şaban Ali Düzgün, “Kur'an'ın Tevhid Felsefesi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2005), 14.

⁷³ “Evreni en derin düzeyde kavrayabilmek için sadece evrenin nasıl hareket ettiğini değil, niçin öyle hareket ettiğini de bilmek zorundayız. Niçin hiçlik değil de varlık var? Niçin varız? Niçin başka yasalar değil de bu bildiğimiz yasalar var? Bunlar hayat ve evren hakkında merak edilen en önemli sorulardır.” Stephen Hawking- Leonard Mlodinow, *Büyük Tasarım*, çev. Selma Ögünç, (İstanbul: Doğan Yayınları, 2012), 14-15.

⁷⁴ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, 129.

⁷⁵ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, 135.

kündür. Bu gerçeği bilim adamları şöyle dile getirmektedir: “İlk canlının ortaya çıktığı zaman üreme planlarının, çevreden madde ve enerji sağlamanın, büyüme sırasının ve bilgileri büyümeye çevirecek mekanizmaların tamamına ait emirlerin o anda bir arada bulunması gerekir. Bunların hepsinin kombinasyonu tesadüfen gerçekleşemez. Dolayısıyla bütün bunların yapılabilmesi ancak ilâhî bir güçle mümkündür.”⁷⁶

Yaratılışın gereği olarak, bir görev ve gayenin gerçekleştirilebilmesi için her tür, ayrı bir yapı ve kabiliyetle donatılmıştır. Canlı bir organizma olarak insan ile diğer canlılar arasında birçok benzerlikler vardır. Ancak evrimciler bunu bütün canlıların aynı canlı hücreden çeşitlenerek meydana geldiği şeklindeki bir düşünceye bağlamaktadır. Yaratılış fikrine göre ise bu biyolojik benzerlikler, Yaratıcı'nın kendi koyduğu gayeler çerçevesinde planlı bir yaratması olarak kabul edilir. Çünkü bu benzerlikler aynı zamanda biyolojik kanunların işleyişinin bir sonucudur. Bu benzerliklerin bütün canlıların aynı hücrenin evrimi sonucu meydana geldiğine bir delil olamayacağını yine DNA molekülüne dayanarak reddetmek mümkündür.⁷⁷ Bu bağlamda Flew'u Tanrı'nın varlığına ikna eden unsurlardan biri de DNA'nın yapısı olmuştur. Kendi ifadesiyle bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: “DNA'nın sahip olduğu kodlama sistemi insanı gerçekten hayran bırakmaktadır. Burada önemli nokta yalnızca doğada düzenlerin olması değil, bu düzenlerin matematiksel olarak kesin, evrensel ve birbirine bağlı olmasıdır.”⁷⁸

Canlıların üremesini idare eden DNA, bir nükleik asit molekülü olup canlı bir organizmanın meydana gelmesini sağlayan talimatları taşır. Her hangi bir hücrenin içinde meydana gelen bir işleme ait bütün bilgi birikimine sahip olan işte bu DNA molekülleridir.⁷⁹ Tüm canlılardaki DNA eşleşmesi ve şifrelemeyle ilgili diğer işlemler, çok özel enzimler aracılığıyla yürütülmektedir. Yine bu enzimlerin yapısı da DNA tarafından belirlenmektedir. İşte tek başına bu gerçek bile, evrimi geçersiz kılmaktadır.⁸⁰ Şifrelenmiş bu hayat kitabı sayesinde evrende sayılamayacak kadar çok tür, çeşit, sınıf ve âlemlerin oluştuğu görülmektedir.

Bütün canlıların üremesinde DNA molekülünün etkili olması, evrimcilerin her canlının aynı atadan meydana geldiği yanılışına düşmesine neden olmuştur. Ancak böyle bir düşüncede her bir canlı türünün kendine has özel bir DNA yapısına sahip olduğu gerçeği gözden kaçırılmaktadır. Zira böyle bir yapının kendi kendine tesadüfen meydana gelmesi bilimsel açıdan imkânsızdır. Çünkü bir canlı DNA'sının başka bir çeşit canlı DNA'sına dönüşmesi mümkün değildir. DNA'nın yapısı bu tür değişimlere

⁷⁶ Henry M. Morris, *Bilimsel Yaratılış Modeli*, çeviri koordinatörü: Alan White, (2000), 55.

⁷⁷ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, 114.

⁷⁸ Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 72, 87.

⁷⁹ Sagan, *Kozmos-Evrenin ve Yaşamın Sırları*, 52.

⁸⁰ Morris, *Bilimsel Yaratılış Modeli*, 55.

imkân vermeyecek şekilde programlandığı için bir türün DNA'sı sadece kendi türünü meydana getirmek üzere planlanmıştır. Bu nedenle geçici bir şekilde olsa bile diğer türleri oluşturamaz.⁸¹ Öyleyse her canlı türü için bir gaye ve hedef gözetildiğine göre, o canlının varlığını devam ettirebileceği özel bir genetik sistemi de bünyesine yerleştirilmiştir.

Yapılan araştırmalara göre DNA molekülünün neredeyse sonsuz bir programlanma imkânına sahip olduğu görülmektedir. Hangi canlı türü için programlanmışsa ondan sadece o canlının meydana geldiği bir gerçektir. DNA alfabesinin dört harfi vardır, ancak bu harflerle yazılabilecek şifrelerin sayılabilmesi neredeyse mümkün değildir. İçindeki dört nükleotid halkası kimyasal bağlarla bir dizi halinde birbirine bağlanmıştır. Bir canlıdaki toplam DNA bir kitap gibi düşünülebilir. Bu kitapta bütün harfler, kelimeler, cümle ve paragraflar bir zincir oluşturacak şekilde birbirine ekli-dir.⁸² Tek bir insan hücresinin DNA'sında tam 1 milyon ansiklopedi sayfası oluşturabilecek miktarda bilgi bulunmaktadır. Bir canlıda bulunan DNA sayısı, her bir DNA'nın uzunluğu ve dizilim farklılığı göz önüne alınınca, DNA'nın ne kadar çok çeşitli olduğu ve bu nedenle de çok sayıda genetik bilgiyi taşıdığı görülmektedir. Yapılan tespitlere göre, bu devasa ansiklopedi yaklaşık 3 milyar farklı şifreye sahiptir. Şayet DNA'da bulunan bilgileri kâğıt üzerine yazma imkânı olsaydı bu miktar, dev bir kütüphane oluşturabilecek yaklaşık 1000 büyük cilt kitap anlamına gelmektedir.⁸³ Bu bilimsel gerçekler Yüce Yaratıcı'nın mutlak ve sonsuz ilmi ile her şeye matematiksel bir ölçü ve program verdiğini göstermektedir.

Kâinat dediğimiz ve çok az bir kısmının bilgisine sahip bu varlık yığını içerisinde bunca baş döndürücü büyüklük ve genişliğe rağmen son derece hayret verici bir ahenk bulunmaktadır. Her ne kadar insanoğlu hassas bir denge ile dizayn edilmiş olan bu devasa sistemi her an görmesine rağmen kâinatı bir işaret veya mucize olarak görmeyip daha çok hissi mucizeler aramaktadır. Hâlbuki dünyanın insanları üzerinde taşıması ve yörüngesinden uzay boşluğuna düşmemesi, göklerin bu engin uzayları kucaklaması ve parçalara ayrılmaması bizzat mucize özelliği taşımaktadır.⁸⁴ Gerçekten Allah'ın kudret ve merhameti olmasaydı bu zengin varlık çeşitleri yerinde sırf anlamsız boşluk olurdu. Evrendeki mükemmel düzen gerçek müessir dışında hiçbir gücün etkili olmadığını göstermektedir. O halde samimi olarak kulak verip dinleyen akıl sahipleri için bu kâinattaki varlık mucizelerin en büyüğüdür.

Gözünü ve aklını kâinata çevirip zihniyle Yaratıcı'nın birliğini kavrayan insanın kalbiyle O'nu sevmesi ve davranışlarıyla da sevgisini göstermesi

⁸¹ Morris, *Bilimsel Yaratılış Modeli*, 58.

⁸² Hoagland, *Hayatın Kökleri* 26.

⁸³ <http://populerbilgi.com/dna-neden-tesaduf-ile-aciklanamaz/>

⁸⁴ Sebe', 34/9, Kâf, 50/6-10, Zâriyât, 51/47-50, Ra'd, 13/2-4.

fitratının bir gereğidir. Buna göre imanda tevhid insanın zihnini, ibadette tevhid ise kalbini aydınlatmaktadır.⁸⁵ Bu anlamda Esmâ-i Hüsnâ olarak ifade edilen ilâhî isimler, Allah-âlem ilişkisine işaret etmesi ve Yaratıcı'yı tanıtmaya açısından önem taşımaktadır. Allah'ın bilinmesi, mevcudiyeti ve ulûhiyetinin tanınması demektir. Bu nedenle iman Allah'ın varlığını ve ulûhiyetini bilmek ve hükümlerini kabul etmektir. Ancak iman, sadece bir bilme ve zihni bir hal değil bununla beraber bir yaşayış halidir. Yaşayış ve davranışa dönüşmüş olan iman ise insan fitratının en önemli özelliğini yansıtmaktadır.⁸⁶

Tabiat kanunlarının temel niteliği tek düzelik olduğu halde bütün varlık sisteminde dikkat çeken zenginlik ve farklılıklar gerçek illet olan yegâne gücün kâinata egemen olduğunu ortaya koymaktadır. Musavvir olan Yüce Yaratıcı'nın yaratma ve şekillendirmesi sınırsız olduğu için gerek ontolojik anlamda gerekse sosyal ve kültürel alanda sayısız farklılık ve çeşitlilik göze çarpmaktadır. Tevhidin bir göstergesi olarak bu çeşitliliğin en çok görüldüğü alanlardan bir tanesi de insan ve insanın oluşturduğu toplum ve medeniyet yapılarında ortaya çıkmaktadır.

B. SOSYO-KÜLTÜREL FARKLILIKLAR AÇISINDAN TEVHİD

Varlıklar arasındaki farklılık olgusunun bir diğer şekli de bireysel ve toplumsal alanda kendini göstermektedir. İnsanlar tek kaynaktan türemiş olmasına rağmen her birinin taşıdığı bedeni ve ruhi özellikler bir diğerine göre farklılıklar taşımaktadır. Yeryüzünde fiziksel ve psikolojik olarak aynı özelliklere sahip iki insan olduğunu söylemek bu açıdan mümkün değildir. İnsanlar arasında zekâ, karakter, duygu ve değer sistemleri gibi fiziksel ve duygusal özellikleri açısından birçok ayrılıklar bulunmaktadır.

Ferdi farklılıkları doğuran ilk sebep, yaratılıştaki bireysel farklardır ve bunlar geniş ölçüde soyaçekime bağlı ayrılıklardır.⁸⁷ Ayrıca insanlar, yetiştirme tarzları ve geçmiş yaşantıları, yani bilgi, görgü, alışkanlık ve çevreden edindikleri değer yargıları bakımından birbirinden farklılık gösterir. Fert, içinde yaşadığı sosyal çevrenin, gelenek, görenek ve değerler sisteminin, kendisine uygulanan eğitim yönteminin etkisi altında kendine has bir şahsiyet oluşturur.⁸⁸ Bu açıdan kimlik, bireyin toplum, tabiat ve Yaratıcı'yla kur-

⁸⁵ Topaloğlu, *Allah İnanıcı*, 56.

⁸⁶ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, 181.

⁸⁷ Tek yumurta ikizleri dikkate değer şekilde fiziksel olarak birbirine benzer. Ses tonu ve bazı tavırlar gibi başka özelliklerde de bu benzerlik devam eder. Ancak kişiliklerinin farklı olduğunu görürüz. Bilim adamları uzun zamandır genetik yapı ve çevre etkilerinin insanın kişilik özelliklerine katkısını anlamak için tek yumurta ikizlerini incelemektedir. Collins, *Tanrı'nın Dili*, 246.

⁸⁸ Hayati Hökekleli, "İnanç ve Mezhep Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri", *Diyanet İlmî Dergi* 20/3 (1984): 25.

duğu iletişim sürecinin bir ürünüdür. İnsan bu ilişkilerin sonucunda kendisini farklı kılarak bir birey olma özelliği kazanır. Bu yüzden insan, toplumsal etkileşim içinde kendini inşa eden ve birey kimliğini kazanan bir varlıktır.⁸⁹

Kur'ân'a göre bireysel farklılıkların temelinde insanın köken birliği vardır. Âyetlerdeki birçok ifade insanların tek bir nefisten yaratıldığını vurgulamaktadır.⁹⁰ Zira bütün insanlar renk, ırk, cinsiyet ve kültürel aidiyet farkı olmaksızın aynı soy birliğine sahiptir. Dolayısıyla köken itibarıyla insanlar arasında esas olan bireysel ayrılıklara rağmen birlik ve bütünlüktür.⁹¹ Ancak dünya hayatının verimli bir şekilde sürdürülebilmesi, kültürel zenginliklerin ve medeniyetin oluşabilmesi, ilerleme ve gelişmenin sağlanabilmesi için insanlar arasındaki bu farklılıklar zorunlu ve gereklidir. Bu gerçeği âyet şu şekilde ifade etmektedir: "Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun varlığının ve kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır."⁹²

Âyette toplumsal farklılığın önemli bir göstergesi olan dil ve ırk unsuru vurgulanarak Yüce Yaratıcı'nın varlığı ve kudreti açısından delil gösterilmekte ve bu özelliklere bir değer yüklenmektedir. İnsan cinsine ait olan dil yeteneği sadece bir araç olmayıp, içinde geleneği ve var olduğu dünyayı kuran, aynı zamanda toplumu inşa eden ve kuşaktan kuşağa aktarılan özgün kültürün bir ürünüdür. Bu nedenle dil, hem kültürü üreten bir araç, hem de bu kültürün bir ürünü olmaktadır.⁹³ İlâhî iradenin insana bu özelliğiyle bütün varlıkları isimlendirme imkân ve yeteneği vermesi, ona dünya üzerinde egemenlik verdiği anlamına gelmektedir. Allah'ın Âdem'e isimleri öğrettikten sonra, Âdem için meleklerle secde etmelerini emretmesi⁹⁴ de dil sayesinde kazanılan üstünlüğün bir göstergesidir. Düşünme, akletme ve konuşma yetilerine sahip olan insan, bu özellikleri sayesinde saygın bir konuma yükselmiştir. Bu açıdan insanın en önemli özelliği bilgi sahibi olması değil, bilgi üretebilecek yeteneğe sahip olmasıdır.⁹⁵ Bununla birlikte sadece dil, renk ve ırk farklılıkları değil, insana ait olan diğer unsurlar da insan olmanın getirdiği bir sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır: "Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerle sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur."⁹⁶

⁸⁹ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 58.

⁹⁰ Nisâ, 4/1; Araf, 7/189.

⁹¹ Şinasi Gündüz, "Kur'ân Bağlamında Farklılıklar", *Milel ve Nihal* 4/1 (İstanbul: 2007): 43.

⁹² Rûm, 30/22.

⁹³ Aliye Çınar, "Modern Batı Düşüncesinde Dilin Kökeni Olarak Ontolojik Farklılık Sorunu", *UÜİFD* 16/1 (Bursa: 2007): 8.

⁹⁴ Bakara, 2/31-34.

⁹⁵ Max Scheler, *İnsan ve Kâinataki Yeri*, çev. Takıyyeddin Mengüşoğlu, (İstanbul: Üçler basımevi, 1947), 44.

⁹⁶ En'âm, 6/165; Ayrıca bkz. İsrâ, 17/21, Zuhuf, 43/32.

Kur'ân'ın insan anlayışının temelinde, kendisine birtakım görev ve sorumluluklar yüklenmiş "halife" olma özelliği vardır. Kur'ân'a göre insan yeryüzünde Allah tarafından yaratılmış olan bir halifedir. Bu kavram iyi veya kötüyü seçebilme özgürlüğüne sahip olma anlamını içermektedir.⁹⁷ Buna göre insan her türlü inanç, düşünce ve eylemlerinde iradesini özgürce kullanabilme özelliğine sahip bir varlıktır. Allah tarafından verilen irade yetisi insanı diğer varlık cinslerinden ayıran en temel özelliklerden birisidir. İnsanın iradesini kullanmadaki serbestliği, davranışlarında özgür olduğu anlamına gelmektedir. Tekvînî olarak insanlara sağlanan bu serbestlik teşriî irade ile çelişmez. Tam tersine teşriî emir ve yasakların temeli de bu tekvînî serbestlik olgusuna dayanmaktadır.⁹⁸ Bununla birlikte insanın bu özgürlüğü başıboşluk ya da sorumsuzluk anlamına gelmemektedir.⁹⁹

İrade ve özgürlük verilmesi nedeniyle insan, bu iradesini hangi yönde ve nasıl kullanacağı noktasında denenmektedir. Nitekim âyet, insanın hayata geliş gayesini bu bağlamda şöyle açıklamaktadır: "Sizden her biriniz için bir yol, bir şeriat kıldık. Şayet Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Ancak sizi verdiği ile denemek için böyle yaptı. Öyleyse hayırdan yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Size ayrılığa düşüğünüz şeyleri bildirecektir."¹⁰⁰ Öyleyse sosyal alandaki farklılıkların kaynağı da Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatlarının bir sonucudur. Allah dileseydi bu farklılıklar olmayabilirdi; ancak ilâhî irade böyle bir şeyi dilemediğini ifade etmektedir. İnsanlar arasındaki ayrılıkların insanın çeşitli etkiler sonucunda iradesini bu yönde kullanmasından kaynaklandığı görülmektedir.¹⁰¹

Kur'ân, insanların aslında tek bir ümmet olduklarını, ancak ayrılıkların sonradan ortaya çıktığını vurgulamaktadır: "İnsanlar tek bir ümmetten başka bir şey değildir. Sonradan ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden daha önce bir söz geçmemiş olsaydı; ayrılığa düştükleri şeyler hakkında hüküm çoktan verilmiş olurdu."¹⁰²

⁹⁷ Gündüz, "Kur'ân Bağlamında Farklılıklar", 39.

⁹⁸ Tabatabâî, *el-Mizân*, 7: 535.

⁹⁹ Müminûn, 23/115, Sâd, 38/27.

¹⁰⁰ Mâide, 5/48; "Rabbin dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilâf edip durmaktadırlar." Hûd, 11/118; "Allah dileseydi hepsini bir ümmet yapardı. Ama O, dilediğini rahmetine sokar. Zâlimlerin ise ne bir dostu, ne de bir yardımcısı vardır." Şûrâ, 42/8.

¹⁰¹ Toplum çeşitli gruplardan teşekkül eder. Belirli sosyal gruplar içinde ise, belirli davranış örnekleri görülmektedir. Bu olaya "grup davranışı" adı verilir. Grup davranışı, bir grubun çehresidir. Farklı gruplarda, çok farklı değişik şekilde ve niteliklerde davranışlar bulunmaktadır. Bunlar da, grubun içinde bulunduğu bütünün kültür muhtevalarına göre tayin edilmektedir. Adetler, örfler, ananeler, kaideler, görenekler ve kıymet hükümleri bir yönden kültür kalıpları olarak ferdin kendi tutumlarının, diğer yönden grup davranışlarını meydana getirirler. Her grup, kendisine ait davranış örneklerinin toplamına sahiptir. Nihat Nirun, *Sosyal Dinamik Bünye Analizi* (Ankara: 1959), 55-56; Hökekleli, "İnanç ve Mezhep Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri", 26.

¹⁰² Yûnus, 10/19.

Farklı milletlerin birbiriyle ilişkilerini düzenlemede farklı yol tutmaları, ahlâki ilkelerle hareket etmeye engel değildir. Bu açıdan Kur'ân'ın toplumsal farklılıklara dair getirmiş olduğu en önemli ilke, bunların insanlar arasında ayrılık ve çatışmaya değil, tanışma ve kaynaşmaya aracılık etmesini sağlamaktır. “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişi-den yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilen ve haberdar olandır.”¹⁰³ Âyete göre insanların birbirlerini tanımaları için kabile ve gruplara ayırıldıkları ifade edilmekte ve gerçek üstünlük ölçüsünün takva olduğu vurgulanmaktadır. Öyleyse İslâm'ın insana yönelik temel yaklaşımı birbiriyle çatışma yerine tanışma ve hayır konusunda birbiriyle yarışma noktasındadır. Böylelikle Kur'ân, yeryüzünde birçok toplum tarafından savaş, ırkçılık ve sömürünün kaynağı olarak kullanılan ırk, dil ve renk ayrılığı temeline dayanan farklılaşma olayını, kültürel zenginlik ve dostluk kurma, tanışma vasıtası ve Yaratıcı'nın varlığının bir delili olarak ortaya koymaktadır.¹⁰⁴

Dil, renk, sınıf gibi insanın seçimine bağlı olmayan unsurların insanın üstün olmasında bir etkisi yoktur. İslâm'a göre üstünlük takva ve ihsan-dadır. Takva ve ihsan, tevhid bilincinin insanda devamlılık kazanarak bir karakter haline dönüşmesini ifade etmektedir.¹⁰⁵

Aynı toprak ve sudan farklı tat ve büyüklükte bitki ve meyveler meydana getirildiği gibi mizaç, tabiat ve zihniyetlerin bu kadar farklı olması da hayatın bir kuralıdır. Nitekim insanların huy, istek, duygu, zihniyet ve düşünceleri aynı olsaydı her birinin yeniden yaratılmasına gerek kalmazdı. Yüce Yaratıcı yeryüzünde imar görevi vererek sorumluluk yüklemiş olduğu irade sahibi insanı farklı donanım ve özelliklerde yaratmıştır.¹⁰⁶ Bu yüzden insani farklılıkları övünme ya da yerinme gerekçesi değil, hayatı paylaşma, inşa etme, iyilik ve hayırda yarışma vesilesi olarak görmek gerekir.

Yeryüzündeki sosyal ve doğal düzenin sahip olduğu birlik, beraberlik ve ahenk İslâmî düşüncede “fitrat”¹⁰⁷ kavramıyla ifade edilmektedir. Hz. Pey-

¹⁰³ Hucurât, 49/13.

¹⁰⁴ İlhami Güler, *İman Ahlâk İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 131.

¹⁰⁵ Düzgün, “Kur'ân'ın Tevhid Felsefesi”, 21.

¹⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 4: 498. Bu anlamda insanların hareket ve davranışlarını, inanç ve tutumları yönetmektedir. Bir başka deyişle fiil ve hareketlerimiz, düşüncelerimizin, inançlarımızın, ümit ve endişelerimizin rehberliği altında şekil kazanmaktadır. Yümni Sezen, “İnanç Farklılıklarının İnsan Davranışlarındaki Temel Dinamikleri”, *Kur'ân-ı Kerim'de Ehli Kitab-Tartışmalı İlmî Toplantı*, (İstanbul: 2007), 44.

¹⁰⁷ İçindeki ortaya çıkarmak için yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, meydana getirmek gibi anlamlara gelen ve fatr kökünden bir isim olan fitrat kelimesi, yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş anlamında kullanılmaktadır. Buna göre fitrat, ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, ana karakterini ve henüz dış tesirler-

gamberin ifadesiyle her doğanın fitrat üzere doğduğuna; fakat sonradan aile ve sosyal çevresinin etkisiyle Hıristiyan, Yahudi veya Mecûsî şeklinde bir kimlik kazandığına dikkat çekilmektedir.¹⁰⁸ Burada söz konusu edilen fitrat, aslî saflık ve temizliktir. İslâm, ırk ve cinsiyeti itibarıyla her insanın masum ve günahsız olarak yaratıldığını, bu nedenle insanın aslî yapısında ayrılık ve çatışma olmadığını vurgulamaktadır. Fitrat üzere yaratılmanın anlamı, insanın aslî yapısındaki denge ve uyumun; içinde yaşadığı doğal ve sosyal çevreyle uyumlu olması anlamına gelmektedir.¹⁰⁹ Bu bağlamda Mâtürîdî, fitratla uyumlu olan insan aklının insanı doğal olarak tevhide çağırıldığını vurgulayarak, insanın yaratılışı ile İslâm arasında tam bir uyum ve uygunluğun olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Allah'ın birliğine dayalı dinin hak ve kayyım olduğunun kanıtı, bizzat insanın yaratılışı ve doğasıdır.¹¹⁰

Dış tesirlerden etkilenmeyen ve bozulmayan fitratın yönü doğruluk, iyilik ve Yaratıcı'nın birliği anlamına gelen tevhide bulmaya dönüktür. Buna göre Allah'ın insanı yarattığı fitrat, yaratılıştaki her insanın özüne yerleştirilen iyiye, doğruya ve hakikate olan eğilimdir. İnsanın amacı, yeryüzünü tevhid ve adalet ekseninde inşa etmektir. Allah insana bu görevinden dolayı halife unvanını vermiştir. Ancak insan dış etkenlerden dolayı fitratına aykırı davranışlarda bulunabilir. Zira insan hem doğru ve güzel fiillerde bulunabilecek hem de yanlış ve kötü davranışlar yapabilecek bir fitratta yaratılmıştır. İnsanı yeryüzünün halifesi yaparak davranışlarından sorumlu tutulmasını sağlayan bu özelliğidir.¹¹¹

Fitrat boş bir içeriğe sahip olmayıp olumlu bir anlam içermektedir. Dolayısıyla kendi hâline bırakıldığında hakikâti bulacak olan fitrat, sadece yanlış yönlendirildiğinde rotasından çıkmakta ve hanîf özelliğini kaybetmektedir. Fitrat bir bütün olarak insanın bedensel uygunluğunu, ruhsal yatkınlığını ve zihinsel kabiliyetlerini temsil etmektedir. Fitratın bu üçlü yapısı, insanın duygu, düşünce ve eylemlerine kaynaklık eden bir niteliğe sahiptir.¹¹²

Fitratın biyolojik yapısını oluşturan genlerin sosyal çevre ve diğer etkenlerle ilişkisini en iyi ifade eden âlimlerden birisi olan Aziz Neseî (v. 700/1300) bu gerçeği şu şekilde izah etmektedir: “Küçük âlem olan insa-

den etkilenmemiş olan özgün hallerini ifade eden özel bir kavramdır. Hökeleklî, “Fitrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1996), 13: 47.

¹⁰⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 80, 93; Müslim, “Kader”, 22-25.

¹⁰⁹ Gündüz, *Kur'an Bağlamında Farklılıklar*, 45.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 186-87; a.mlf., *Kitâbu'l-Tevhid Tercümesi*, 150.

¹¹¹ İbrahim Kaplan, “Din, Fitrat ve Akı-ı Selim İlişkisi Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2017): 74.

¹¹² Ş. Ali Düzgün, “İnsanın Doğası (Fitratı) ve Özgürlüğü Üzerine”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016): 331.

na ait birtakım özellikler onun nutfesine yazılmıştır. Her şeyin bir istidâdı (yatkinliği) vardır ve her çocuğun nutfesine (genotipine) bir şeyin istidadı yazılmıştır. İnsan kendi istidâdında mecbur, söz ve davranışlarında ise muhtardır. İnsanın kabiliyeti mukadder olup fiilleri mukadder değildir. İnsanın nutfesinde ne kadar ve nasıl ilim elde edeceği, ne kadar mal kazanacağı değil, ilim ve hikmet elde etme, mal ve mevki kazanma istidâdı yazılmıştır.¹¹³

Görüleceği gibi insanı diğer canlılardan ayıran en büyük özelliği seçimine göre eylemde bulunabilme yeteneğidir. İnsanın insan olma değeri iradele hareketleriyle ölçülür.¹¹⁴ Zira hürriyet insana özgü olup temelinde akıl ve irade bulunmaktadır.¹¹⁵ Bu açıdan insan varlıksal olarak belirlenmiş, ahlâkî olarak belirlenmemiş bir varlıktır. Çünkü belli bir fiili yapmak zorunda kalan bir varlığın fiillerinden sorumlu tutulması mümkün değildir.¹¹⁶ Zira özgürlüğün en temel şartı olan irade, seçme ve tercih unsurları taşımaktadır.

Älemdeki birçok varlık cinsinden birisi olan insan, bu özellikleri yönüyle diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Bu anlamda insana ilişkin çokluk ile evrendeki çokluk arasında doğal olarak bir farklılık vardır. İnsanın en temel özelliklerinden birisi daha önce de ifade ettiğimiz gibi, irade ve akıl verilmesi hasebiyle bu yetilerini kullanarak sorumluluk sahibi olan bir varlık olmasıdır. Bu özelliklerinden dolayı insan iyi ve kötü arasında tercih yapabilmekte ve sorumluluk sahibi olarak çeşitli anlayışlar, zihniyet ve ekoller oluşturabilmektedir. İnsana ait bu çeşitlilik, aslında insanın seçim yapabilme özelliğini göstermektedir. Bu nedenle insanoğlundan beklenen farklı tercih unsurları ve çeşitlilik sayesinde birbirini daha iyi anlayarak hakikâti bulmak, dünyayı daha yaşanabilir hale getirmek için imar etmektir. Zira bir musiki eserini mümkün kılan farklı notaların varlığıdır. Farklılıkların değerli görülmediği ve doğal karşılanmadığı yerde toplum fikrinden bahsetmek mümkün değildir. Öyleyse daha iyi bir hayat inşa etmenin zorunlu şartı çatışmadan değil, işbirliği ve dayanışmadan geçmektedir.¹¹⁷

Toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik gelişim sürecinde çeşitlilik, hayatın devamlılığı açısından önemli bir yere sahiptir. Çeşitli yeteneklere sahip olan bir birey olarak, bu yeteneklerini farklı etkinlikler için kullanan ve değişik dilleri konuşarak farklı kültürleri tanıyan bir insan, bu tür özelliklere sahip olmayan bir başka insana göre daha başarılı ve uyumlu olmaktadır. Öyleyse çeşitlilik kişiye güç ve güven vererek seçenekler sunmaktadır. Özetle ifade edilirse, hem kültürel ve ekonomik, hem de ekolojik boyutuyla çeşitlilik, bir sisteme istikrar ve direnç kazandıran, ona tat, renk

¹¹³ Aziz Neseft, *İnsan-ı Kamil*, çev. A. Avni Konuk, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2009), 185-190.

¹¹⁴ Nurettin Topçu, *Psikoloji* (İstanbul: Üçler Basımevi, 1949), 170.

¹¹⁵ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1982), 18.

¹¹⁶ Nadim Macit, "Eylem Değişim İlişkisi", *Dini Araştırmalar* 1/2 (Ankara: 1998): 56.

¹¹⁷ Ş. Ali Düzgün, *Ädem'den Öncesine Dönüş* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 81.

ve güzellik vererek güç ve canlılık sağlayan dinamik bir özelliktir.¹¹⁸

Buradan hareketle evrene ve onun bir parçası olan insana baktığımızda, Yüce Yaratıcı'nın tek olmasına karşı âlemde çokluk ve çeşitlilik dikkati çekmektedir. Fakat bu çokluk ve çeşitlilik, kaos ve çatışma yerine tek hâkim olan ilâhî kudretin anlaşılmasına yöneliktir. Zira evrene hâkim olan bu çokluk aslında bir olan ilâhî kudretin göstergesi olarak ilâhî sıfatları anlamamıza imkân tanımaktadır. Dolayısıyla varlıktaki çokluk aslında birliğe işaret etmekte ve ilâhî kudreti gösteren bir âyet olmaktadır. Bunun gibi insanlar arasındaki farklılıklar da çeşitli ilâhî sıfatların bir tecellisidir. Bir olan Yaratıcı'yı anlamak açısından ilâhî sıfatlar aslında "birliğe" yani tevhide işaret ederler. Zira tevhid, ilâhî kudretin bir göstergesi olarak çokluk temelinde mutlak birliğin ve tekliğin ifadesidir.¹¹⁹

Allah'ın mutlak birliği ve üstünlüğünü ifade eden tevhid, yalnızca ontolojik açıdan değil, aynı zamanda ilâhî isim ve sıfatlar açısından da birliği ifade etmektedir. Tevhid, insandan âleme her şeyi Allah'ın birliği ve tekliği ekseninde bir bütün olarak algılayarak evrensel birlik ve uyumu gözetmektir. Öyleyse tevhid, sadece teolojik anlamda değil, kozmolojik ve antropolojik manada da birlik ve bütünlüğe işaret etmektedir. Kur'an, kozmolojik anlamdaki birlik ve bütünlüğü Allah'ın hükümlerlik sıfatları açısından özellikle vurgulamaktadır. Böyle bir vurgu Allah'ın yarattığı evrende kaos, ayrılık ve çatışma değil, bütün farklılıklara rağmen birlik, düzen ve ahengin bulunduğunu anlatmaktadır.¹²⁰ Özel anlamıyla yeryüzündeki sosyal düzene yönelik Allah'ın koyduğu yasa ve düzeni ifade eden sünnetullah, genel anlamıyla da Allah'ın yaratmış olduğu kâinatta işleyen denge ve uyumu vurgulamaktadır.

Kur'an'da fizik yasaları gibi tarih ve toplum yasalarının da değişmezliğinin vurgulanması bu alandaki İlâhî davranış tarzına dikkat çekmektedir. Ancak bu iki yasa arasında önemli bir fark söz konusudur. Fizik yasalarında Allah-tabiat ilişkisi söz konusu olup bu yasaların konusu özgürlüğü bulunmayan tabiattır. İnsanı esas alan diğer yasalarda ise Allah-insan ilişkisi söz konusudur. Konusu insan olan bu kanunlar ise özgürlüğü oranında sorumlu bir varlık olan hür iradeli insanla ilgilidir.¹²¹ Sürekli ve kalıcı sünnetlere sahip olan tarihsel ve toplumsal değişimde, ilâhî iradenin tesadüfe yer vermediği görülmektedir. Bu nedenle tarihin akışı, insan ve toplumlarda var olan yasalara göre işlemektedir. Zira tarihi işleyişi yönlendiren kanunlara göre her türlü değişimin kaynağı, insanın irade, tutum ve davranışlarına dayanmaktadır.¹²²

¹¹⁸ Işık, *Biyolojik Çeşitlilik*, 38.

¹¹⁹ Gündüz, *Kur'an Bağlamında Farklılıklar*, 49-50.

¹²⁰ Gündüz, *Kur'an Bağlamında Farklılıklar*, 43-44; krş. Düzgün, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", 3.

¹²¹ Ömer Özsoy, *Sünnetullah* (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), 180.

¹²² Abdulhamit Sıddıkî, *Tarihin Yorumu*, çev. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1978), 119.

Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, insanlar arasında mevcut olan çokluk ve çeşitliliğin ilâhî sıfatların çokluğuyla kıyaslanması mümkündür. İlahî sıfatlar nasıl ki Yüce Yaratıcı'yı tanımamıza imkân veriyorsa insanlar arasındaki farklılıklar da bu alandaki ilâhî hikmeti anlamamıza imkân tanımaktadır. Ancak bu durum bizi, insanlar arasındaki inanç farklılıklarının yaşanan bir olgu olmakla birlikte İslâm açısından meşru kabul edileceği sonucuna götürmemelidir. Zira dini ve toplumsal farklılıkların var oluşu ilâhî hikmetin bir sonucu olarak insanların denenme gayesine yöneliktir. Zira Yüce Allah, kullarını bir lütuf ve rahmet olarak başıboş bırakmamış, esasen aynı kökene sahip olan insanlara hakikate ulaşmaları için peygamberler ve kitaplar göndermiştir.

Sonuç

Kur'ân'ın anahtar kavramlarından birisi olan tevhid, ilâhî nitelikleri ulûhiyet ve rubûbiyet yönleriyle ele almaktadır. Kur'ân'da kâinatın sonradan yaratılışı ve düzenli işleyişini esas alan bir ispatlama yöntemi görülmektedir. Kâinat ve içindeki yaratılmış olan varlıklar Allah'ın varlığına, bu varlıklarda görülen nizam ve düzen de Allah'ın birliğine delâlet etmektedir. Allah'ın varlığının ispatlanması aynı zamanda, Allah'ın varlığıyla birlikte birliğini de ispatlamayı kastetmektedir. Bu bağlamda en güçlü vurgu, yaratıcısız meydana gelmesi mümkün olmayan evrenin ve içindeki sayısız türlerin Allah'ın varlığı ve birliğine delil kılınması şeklindedir. Tvhidin bir göstergesi olarak nizam delili, evrende hâkim olan son derece hassas ve zarif bir nizamın kendiliğinden meydana gelebileceği, aksine yüce bir varlığın yaratması ve devamını sağlamasıyla mümkün olabileceği esasına dayanmaktadır.

Bilimsel araştırmalara göre canlı ve cansız maddelerin oluşturduğu kâinata, hassas bir düzen bulunmaktadır. Âyetler evrendeki bilinçli ve iradeli olan bu hassas tasarımın arkasındaki kudreti sürekli ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda âyetlerde Yüce Yaratıcı'nın varlığı ve birliğinin bir delili olarak dikkat çekilen konulardan bir tanesi de bunca düzen ve intizam içindeki varlıklar arasında mevcut olan farklılık ve çeşitlilik olgusudur. Varlık âleminde müşahede ettiğimiz farklı renk, tür ve cinsler ile yaratılıştaki renklilik ve çeşitlilik sürekli vurgulanmaktadır. Öyleyse âlemdeki değişim, farklılık ve çeşitlilik, bütün bunların arkasındaki tek olan irade ve kudrete işaret etmektedir.

Bütün zıtlıklara rağmen cisimlerde görülen ahenk ve güzellik, her şeyi yerli yerine koyan hikmet ve ilim sahibi yüce bir varlık sayesinde mümkün olmaktadır. Varlıkta görülen düzen ve ahengin bir nedeni de varlık derecelerinin farklı ve çeşitli olmasıdır. Bu da farklılık ve ihtilafların varlığını gerekli kılmaktadır. Zira evren düzeni içinde farklılık ve karşıtlıklar olmasaydı, farklı ve çeşitli varlıkların uyumuyla meydana gelmiş olan bir bütünden

söz edilemezdi. Bu da varlıkların tek tip değil de kendine özgü eşsiz bir yaratılışa sahip olduğunu göstermektedir. Böylece tevhidin bir göstergesi olarak gerek ontolojik anlamda gerekse sosyal ve kültürel alanda sayısız farklılık ve çeşitlilik göze çarpmaktadır.

İlâhî kudretin var etmiş olduğu evrene ve onun bir parçası olan insana baktığımızda, Yüce Yaratıcı'nın tek olmasına karşın âlemdaki çokluk ve çeşitlilik dikkati çekmektedir. Ancak âlemin bu özelliği bir kaos ve çatışmadan ziyade, arkasında tek hâkim gücün bulunduğu muhteşem bir denge ve nizama işaret etmektedir. Dolayısıyla evrendeki çokluk aslında birliğe delâlet etmektedir. Zira tevhid, ilâhî kudretin bir göstergesi olarak çokluk ve farklılıklar temelinde mutlak birliğin ve teklîğin ifadesi olmaktadır. Hem vahiy kitabı hem de kâinat kitabı varlıkta çatışma, ayrılık ve kaosun değil, bütün farklılıklara rağmen birlik, düzen ve ahengin var olduğunu anlatmaktadır.

Kaynakça

Âlusî, Ebu'l Fadl Şahabuddin Muhammed. *Rûhu'l Meânî fî Tefsîri'l Kur'ânî'l Azîm ve's Sebi'l Mesânî*. Beyrut: 1997.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar. Aydın, Hüseyin. *Yaratılış ve Gayelilik*. Ankara: DİB Yayınları, 1996.

Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *et-Temhîd fî'r Red ale'l Mulhideti'l Muattıla ve'r Râfıza ve'l Havâric ve'l Mutezile*. Beyrut: 1957.

Collins, Francis S. *Tanrı'nın Dili*. Çev. Harutyun Parlak. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2009.

Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Abdülmelik. *Kitabü'l-İrşâd-İnanç Esasları Kılavuzu*, Çev. Komisyon. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

Çepel, Necmettin. *Biyoçeşitlilik Önemi ve Korunması*. İstanbul: Tema Vakfı Yayınları, 1997.

Çınar, Aliye. "Modern Batı Düşüncesinde Dilin Kökeni Olarak Ontolojik Farklılık Sorunu", UÜİFD, Bursa, 2007, 16/1.

Davies, Paul. *Tanrı ve Yeni Fizik*. Çev. Murat Temelli. İstanbul: İm Yayınları.

Düzcün, Şaban Ali. *Âdem'den Öncesine Dönüş*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Düzcün, Ş. Ali. *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2012.

Düzcün, Ş. Ali. "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2005).

Düzcün, Ş. Ali. "İnsanın Doğası (Fıtratı) ve Özgürlüğü Üzerine". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016).

Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit. “el-Fıkhu'l-Ekber”, *İmam-ı Âzam'ın Beş Eseri* içinde. Çev. M. Öz, (İstanbul: Kâlem Yayıncılık, 1981).

Flew, Antony. *Yanılmışım Tanrı Varmış*. Çev. Zeynep Ertan-Hasan Kaya. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011.

Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.

Güler, İlhami. *İman Ahlâk İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Gündüz, Şinasi. “Kur’ân Bağlamında Farklılıklar”. *Milel ve Nihal* 4/1 (İstanbul 2007)

Hawking, Stephen - Mlodinow, Leonard. *Büyük Tasarım*. Çev. Selma Ögünç. İstanbul: Doğan Yayınları, 2012.

Hoagland, Mahlon B. *Hayatın Kökleri*. Çev. Şen Güven. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.

Hökelekli, Hayati. “Fıtrat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13. İstanbul: 1996.

Hökelekli, Hayati. “İnanç ve Mezhep Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 20/3 (1984).

Işık, Kâni. *Biyolojik Çeşitlilik*. İstanbul: ANG Vakfı Yayınları, 2014.

İbn-i Aşur, M. Tahir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Trsz.

Kaplan, İbrahim. “Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2017).

Komasyon, *Kur’ân Yolu*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.

Kutup, Seyyid. *Fî-Zulâli'l Kur’ân*. Çev. Komisyon. İstanbul: Dünya Yayınları, 1991.

Macit, Nadim. “Eylem Değişim İlişkisi”. *Dini Araştırmalar* 1/2 (1998).

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. Nşr. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi), Ankara: TDV İsam Yayınları, 2003.

_____. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: TDV İsam Yayınları, 2009.

_____. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. Beyrut: 2005-2006

Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l Merâğî*. 1946.

Mevdûdî, Ebu'l Alâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.

Morris, Henry M. *Bilimsel Yaratılış Modeli*. Çeviri Koordinatörü: Alan White. 2000.

Mutahharî, Murtaza. *Adl-i İlâhî*. Çev. Hüseyin Hâtemi. İstanbul: Kevser Yayınları, 2005.

Nesefî, Aziz. *İnsan-ı Kâmil*. Çev. A. Avni Konuk. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2009.

Nirun, Nihat. *Sosyal Dinamik Bünye Analizi*. Ankara: 1959.

Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1982.

Özervarlı, M. Sait. *Kelâmda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İsam Yayınları, 2008.

- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınları, 1999.
- Rahman, Fazlur. *Ana Konularıyla Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, tsz.
- Râzi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *Tefsir-i Kebîr (Mefâtihu'l Gayb)*, Komisyon. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991-1992.
- Râzi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *Kelâm'a Giriş [El-Muhassal]*. Çev. Hüseyin Atay. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1978.
- Sâbûnî, Nureddin. *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn-Mâturîdiyye Akaidi*. Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 1995.
- Sagan, Carl. *Kozmos-Evrenin ve Yaşamın Sırları*. Çev. Reşit Aşçıoğlu, 1982.
- Scheler, Max. *İnsan ve Kâinataki Yeri*. Çev. Takıyyeddin Mengüşoğlu. İstanbul: Üçler basımevi, 1947.
- Sezen, Yümnî. İnanç Farklılıklarının İnsan Davranışlarındaki Temel Dinamikleri. *Kur'an-ı Kerim'de Ehli Kitab*. İstanbul: 2007.
- Sıddikî, Abdulhamit. *Tarihin Yorumu*. Çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1978.
- Tabatabâi, M. Hüseyin. *El-Mîzân fî Tefsîri'l Kur'an*. Çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kevser Yayınları, 1998-2009.
- Taslaman, Caner. *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı*. İstanbul Yayınevi, 2008.
- Topaloğlu, Bekir. *Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*. Ankara: DİB Yayınları, 1979.
- _____. *Kelâm İlmi Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1981.
- _____. *Allah İnanıcı*. İstanbul: İsam Yayınları, 2006.
- Topçu, Nurettin. *Psikoloji*. İstanbul: Üçler Basımevi, 1949.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Araz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Akçağ Yayınları, tsz.
- Yurdagür, Metin. *Kelâm Tarihi*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2018.

